

ВАЛЕНТІСНІ ВЛАСТИВОСТІ ПРИСЛІВНИКОВИХ ПРЕДИКАТИВ ЯКОСТІ ТА ПРЕДИКАТИВ СТАНУ

Прислівник – найпериферійніший частиномовний клас ознакових слів за його семантичними та граматичними характеристиками. Ознака прислівника – це відображення синтаксичних відношень ознакових слів – атрибутивних, обставинних та інших. Прислівникова ознака постає як статична ознака предиката або її атрибута предмета. Визначальною рисою валентності прислівникових предикатів є маломісність, оскільки предикати якості та прислівникові предикати стану, із якими корелюють прислівниковий складений присудок двоскладного речення та прислівниковий складений головний член односкладного речення, є одновалентними. Крім облігаторної суб'єктної валентності деякі предикати якісно-оцінної та модальної семантики можуть мати факультативну, а деякі навіть облігаторну об'єктну валентність.

Ключові слова: прислівник, ознакове слово, валентність, предикати якості, предикати стану.

Вступ. Традиційно прислівник кваліфікують як повнозначну незмінювану частину мови із загальним категорійним значенням непроцесуальної ознаки дії, стану та якості [6, с. 446 – 447; 7, с. 295]. Однак щодо семантичного та синтаксичного статусу прислівника в мовознавстві немає єдиної думки. Прислівник ґрунтується на чотирьох повнозначних частинах мови – прикметникові, дієслові, числівникові й іменникові, виражає ознаку іншої ознаки, уживається в реченні у позиції детермінантного другорядного члена та прислівного некерованого другорядного члена, для нього характерна безкатегорійність і незмінюваність [3, с. 299]. Найважливішою ознакою прислівника є його семантика, що базується на синтаксичному функціонуванні. Специфічні синтаксичні функції та синтаксичні позиції прислівника спричиняють модифікаційні процеси в категорійній парадигмі. Найпоказовішою серед них є предикативна функція прислівника в семантико-синтаксичній структурі речення для реалізації грами предиката стану.

Методологія дослідження. Актуальність теми мотивована потребою поглибленого дослідження граматичної специфіки прислівника як ознакового слова, якому властива семантико-синтаксична валентність, тобто він семантично здатний поєднуватися з певною кількістю залежних іменникових компонентів, що мають відповідну семантичну якість. У зв'язку з цим необхідно простежити закономірності поєднання прислівника як ознакового слова із залежними непередикативними іменниками, значення сумісними з різними типами таких слів.

Об'єктом дослідження є прислівник як найпериферійніший лексико-граматичний клас ознакових слів. Предметом дослідження є валентнісні особливості предикатів якості та предикатів стану.

Мета – проаналізувати особливості валентного оточення прислівникових предикатів якості та предикатів стану і прислівникових предикатів якості-відношення і предикатів стану-відношення.

Для досягнення поставленої мети передбачена реалізація таких завдань:

1) схарактеризувати специфіку прислівника як найпериферійнішого лексико-граматичного класу виразників статичної ознаки;

2) простежити граматичну специфіку прислівника як ознакового слова, пов'язану із їхньою семантико-синтаксичною та формально-синтаксичною валентністю.

Матеріалом дослідження послуговували слова ознакових повнозначних частиномовних класів, дібрані переважно методом наскрізного виписування з художніх творів українських письменників кінця ХІХ – початку ХХІ ст.

Методологічною основою дослідження є положення про єдність змісту та форми мовних одиниць, зв'язок

логіко-семантичної і формально-синтаксичної структури синтаксичних конструкцій.

Для розв'язання поставлених завдань у роботі використовувалися такі методи дослідження: 1) теоретичний (вивчення й аналіз спеціальної літератури); 2) описовий метод (визначення зовнішньої і внутрішньої інтерпретації прислівника як ознакового слова); 3) *функційний аналіз (з'ясування валентного оточення прислівникових предикатів якості та предикатів стану).*

Результати проведеного дослідження можуть знайти практичне застосування під час читання спеціальних курсів із теоретичної граматики української мови.

Результати дослідження. Логічно вважати, що для прислівника як класу ознакових слів, хоч і найпериферійнішого, характерна категорія семантико-синтаксичної валентності. Це твердження уточнили деякі дослідники. Суть їхнього уточнення полягає в тому, що здатність мати певну кількість відкритих позицій (валентностей), які повинні заповнити одиниці відповідної семантичної природи, властива лише деяким типам прислівників [5, с. 170]. Основним носієм валентності визнано дієслово [2, с. 108], бо саме його семантика вможливує поєднання дієслівних лексем з певною кількістю залежних іменникових компонентів, що мають відповідну семантичну якість, тобто поєднання семантично опорного дієслова і семантично залежних компонентів відбувається на основі їхньої семантичної сумісності [3, с. 269]. Решта ознакових слів набуває валентнісних властивостей у зв'язку з дієсловом. Зокрема, прикметники та прислівники стають носіями валентності, коли вони за допомогою зв'язкових дієслівних елементів потрапляють у предикативну позицію, що є первинною формально-синтаксичною для дієслова. Для прислівників такими є позиції прислівникового складеного присудка двоскладного речення і прислівникового складеного головного члена односкладного речення, бо саме вони реалізують предикати стану в семантико-синтаксичній структурі речення. Набуття валентності прислівниками у зв'язку з транспозицією їх у ці формально-синтаксичні позиції дієслова дало підстави дослідникам зробити висновки про транспозиційний характер прислівникової валентності [4, с. 332]. Саме у своїй вторинній присудковій позиції двоскладного речення та у позиції головного члена односкладного речення прислівники набувають характерної категорії ознакових слів – семантико-синтаксичної валентності.

Визначальною рисою валентності прислівникових предикатів якості та прислівникових предикатів стану, із якими корелюють прислівниковий складений присудок двоскладного речення та прислівниковий складений головний член односкладного речення, є одновалентність,

що спричинено валентною маломіцністю предикатів стану загалом і дієслівних предикатів стану зокрема [2, с. 114; 3, с. 270]. "Прислівникові предикати якості, – констатує І. А. Мельник, – здебільшого належать до одновалентних предикатних одиниць із характерною лівобічною валентністю. Це звичайно предикати якісно-оцінної семантики, що відкривають лише одну облігаторну лівобічну семантико-синтаксичну позицію, яку заповнює актант у функції суб'єкта, морфологічно експлікований називним відмінком" [4, с. 327]. Варто наголосити, що одновалентними предикати якісно-оцінної семантики є насамперед тоді, коли вони корелюють із прислівниковим складеним присудком двоскладного речення, що констатує наявність певної якісної ознаки, пор.: *...усе люблю, та мило, та ясно* (Марко Вовчок); *Це боляче. Це тяжко* (Л. Костенко); *Краси – погано* (В. Симоненко). В інших контекстних умовах ці предикати, крім суб'єктної, можуть відкрити й об'єктну валентність, тобто стати двовалентними, пор.: *Нам люблю жити в Переяславі* (Муза любові й боротьби...). Якщо ж на такі якісно-оцінні предикати опертий прислівниковий складений головний член односкладного речення, то крім облігаторної суб'єктної валентності, вираженої переважно назвою істоти у формі давального або родового прийменникового, здебільшого реалізована й факультативна об'єктна валентність, експлікована у формально-синтаксичній структурі односкладного речення інфінітивом або вказівними чи узагальнювальними субстантивованими займенниковими прикметниками в називному відмінкові, наприклад: *Ім страшно подорожувати; Студентам це доцільно*.

Для прислівників модальної семантики дієслівні позиції прислівникового складеного присудка двоскладного речення та прислівникового складеного головного члена односкладного речення є типовими, а не вторинними, у яких вони бувають і одновалентними в елементарному двоскладному реченні, де суб'єктна валентність реалізована вказівним займенниковим іменником (наприклад: *Це – треба; Оце – потрібно*), та неелементарному двоскладному реченні із суб'єктом інфінітивом (наприклад: *Читати вголос – треба; Рухатися – потрібно*), і двовалентними, оскільки в їхньому валентному оточенні поєднані облігаторний суб'єктний компонент переважно у формі давального відмінка, рідше – прийменникового родового відмінка іменника чи займенникового особового іменника і факультативний об'єктний компонент зі значенням об'єкта стану, експлікований іменниками – назвами істот і неістот і субстантивованими вказівними займенниковими прикметниками у формі спеціалізованого знахідного (напр.: *Сонячний ніж – Оце нам треба* (Є. Маланюк); *Дітям треба друзів; ...це потрібно [їй] для виховання сина...* (О. Іваненко) *...це необхідно насамперед для нього* (О. Іваненко) чи родового відмінка (напр.: *І так на всяку всячину того гроша потрібно* (Ю. Мушкетик); *Цього не потрібно старшокласникам; І нічого йому не було потрібно...* (Ю. Мушкетик), зрідка – інфінітивом та предикатними іменниками в семантично неелементарних односкладних реченнях (наприклад: *...йому треба було налягати на весло...* (В. Шевчук); *...царям не треба ні щастя нашого, ні зла* (Муза любові й боротьби...); *І радісно моїм тонким рухливим пальцям Торкатись інших рук...* (О. Теліга). Двовалентні предикативні модальні прислівники зі значенням необхідності вирізняє також здатність мати об'єкт якісної ознаки у формі називного відмінка вказівного займенникового іменника, напр.: *...це потрібно [Марії]...* (О. Іваненко); *Це треба всім!*

Одновалентним є прислівниковий предикат стану, із якими корелює прислівниковий складений головний член односкладного прислівникового речення, що характеризує стан довкілля. Специфіка цього предиката, названого предикатом всеохопного стану, полягає в тому що зумовлений його семантикою суб'єктний компонент позначає все або дуже широке оточення всю сукупність предметів у навколишньому середовищі [1, с. 41], тому у формально-синтаксичній структурі речення він не вербалізований, експлікований лише предикат всеохопного стану, напр.: *Було темно...* (Є. Маланюк); *Сонячно... Тепло* (Є. Маланюк); *Порожньо...* (Є. Маланюк).

Предикати всеохопного стану мають здатність поєднуватися у валентній суб'єктній позиції також із синкретичним компонентом, що становить складну семантико-синтаксичну єдність значень суб'єкта та локатива і морфологічно виражений місцевим відмінком, зрідка – знахідним, орудним або родовим прийменниковими відмінками, напр.: *У хаті тепло* (Л. Костенко); *За вікном було біло-пребіло* (Л. Костенко); *Так порожньо і сіро вколо тебе* (Є. Маланюк), а також морфологізованим прислівником (напр.: *Скрізь холодно; Так тихо тут* (Є. Маланюк). У відзначених прийменниково-відмінкових формах і морфологізованих прислівниках на вихідну семантику локативності нашаровується супровідне значення суб'єктності, що спричинює семантичну неелементарність речень, у яких вони вжиті [4, с. 330].

До одновалентних належить більшість предикатів на позначення фізичного, фізіологічного й емоційно-психічного стану людини, на яких ґрунтується прислівниковий складений головний член односкладного речення. Вони відкривають лише валентну позицію суб'єкта (переважно особу), що є пасивним носієм фізичного, фізіологічного та емоційно-психічного стану і виражена давальним відмінком іменника або займенниковою особовою іменника, напр.: *Володькові було весело* (У. Самчук); *Нам страшно було* (Є. Маланюк); *Їй стало гірко, паморочливо...* (Ю. Цюпа); *І людям слизько, і коняці ковзко* (Л. Костенко). У позиції суб'єкта емоційно-психічного стану, поряд з іменником – назвою особи у формі давального відмінка, можуть уживатися також іменники *душа, серце*, рідше – іменникова назва частини тіла людини у формі місцевого відмінка (напр.: *Вімі стало тривожно на душі* (О. Авраменко); *Володимирові було так легко на серці...* (В. Шевчук); *У грудях було бентежно*) або лише назва частини тіла людини у формі місцевого відмінка (напр.: *На душі так марудно, так боляче* (А. Гудима); *На серці було важко* (В. Малик). Статус такої суб'єктної позиції в мовознавстві однозначно не потрактований. На думку І. А. Мельник, у цій семантико-синтаксичній позиції маємо два суб'єкти: первинний, виражений давальним відмінком, і вторинний, експлікований місцевим відмінком [4, с. 329].

Деякі з предикативних якісно-означальних прислівників – корелятив предикатів емоційно-психічного, інтелектуального та фізичного стану, крім облігаторної валентної позиції суб'єкта відповідного стану, відкривають факультативну валентну позицію об'єкта стану, яку морфологічно експлікують неспеціалізовані засоби: прийменникові форми іменників (назв істот і неістот) і займенникових іменників, форма називного відмінка вказівного займенникового іменника в елементарних односкладних реченнях та інфінітиви чи предикатні іменники – в неелементарних односкладних реченнях, наприклад: *Батькам страшно за дітей; Малюкам страшно ходити; Учням ніяково перед учителем; Улянці було... солодко з ним* (В. Яворівський); *Мені без тебе сумно* (Л. Костенко); *Стало мені прикро* за

негідний вчинок; **Це всім відомо**... (В. Малик); **Це мені не зрозуміло** (В. Малик); **Так, це важливо** [Янові]... (Ю. Мушкетик). Позиція об'єкта стану є облігаторною для предикативних прислівників, що передають стан особи, пов'язаний із її зоровим (*видно, не видно*) і слуховим (*чутно, не чутно*) сприйняттям, причому це об'єктне значення виражене спеціалізованою формою знахідного відмінка, наприклад: **Нам видно людей на дорозі; Їм чутно лемент**. Проте нерідко в таких реченнях суб'єкт стану буває імпліцитним, а об'єкт стану в них експлікований, наприклад: **Ворога вже було видно**... (Ю. Мушкетик); **...було видно тільки підборіддя та губи**... (Ю. Мушкетик).

До периферійних засобів експлікації об'єктної валентності І. А. Мельник зарахувала і підрядну з'ясувальну частину складнопідрядного речення, що пояснює у його головній частині предикативні прислівники на зразок *відомо, невідомо, зрозуміло, цікаво, очевидно, важливо, чутно, видно* і подібні, наприклад: **Як жили мешканці стау під крижаною стелею, мені невідомо** (Олег Ольжич); **...більше було для мене цікаво, що я добре розумію** (Р. Горак); **...всім було видно, як за верхівцем підстрибувала на вибоях темна згорблена постать юнака** (В. Малик) [4, с. 365].

Крім об'єктної валентності, що для багатьох прислівникових предикатів якості та прислівникових предикатів стану є факультативною, у валентну рамку предикативних означальних просторових прислівників (*далеко, недалеко, далеченько, близько, неблизько, близьенько* і подібні), які виконують роль прислівникового складеного присудка двоскладного речення з інфінітивним підметом і корелюють із прислівниковими предикатами якості, уходить обов'язкова валентна позиція локатива зі значеннями вихідного та кінцевого пунктів руху, експлікована применниково-відмінковими формами та морфологізованими прислівниками, наприклад: **Їздити з Ніжина до Києва їм далеко; Ходити звідси до супермаркету близьенько**.

Прислівникові предикати якості-відношення та стану-відношення за своєю семантичною природою двовалентні. У їхній валентній рамці наявні компонент із семантико-синтаксичною функцією відповідно суб'єкта якості-відношення та суб'єкта стану-відношення і компонент із семантико-синтаксичною функцією відповідно об'єкта якості-відношення та об'єкта стану-відношення [4, с. 366]. Як уже зазначалося вище, ці компоненти мають виразні семантичні ознаки та спеціалізовані морфологічні засоби вираження. Обидва значенні різновиди об'єктного компонента диференційовані також залежно від ступеньованого прислівникового предиката: прислівниковий компаративний предикат якості-відношення та стану-відношення породжує об'єкт якості-відношення й об'єкт стану-відношення зі значенням об'єкта порівняння, а прислівниковий суперлативний предикат якості-відношення та стану-відношення – об'єкт якості-відношення та об'єкт стану-відношення зі значенням об'єкта виокремлення. Проте ці семантичні різновиди об'єктного компонента, породженого облігаторною валентністю прислівникових предикатів якості-відношення та предикатів стану-відношення, у формально-синтаксичній структурі прислівникових двоскладних і прислівникових односкладних речень переважно зредуковані.

Висновки. Визначальною рисою валентності прислівникових предикатів є маломісність, оскільки предикати

якості та прислівникові предикати стану, із якими корелюють прислівниковий складений присудок двоскладного речення та прислівниковий складений головний член односкладного речення, є одновалентними. Крім облігаторної суб'єктної валентності деякі предикати якісно-оцінної та модальної семантики можуть мати факультативну, а деякі навіть облігаторну об'єктну валентність.

У перспективі дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні сутності ознакової семантики прислівника у семантико-синтаксичній та формально-синтаксичній структурі речень сучасної української літературної мови.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – Київ: Наук. думка, 1983. – 219 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: монографія. – Київ: Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Городенська К. Г. Дієслово. Прислівник. // Іван Вихованець, Катерина Городенська. Теоретична морфологія української мови: Акад. граматики укр. мови. – Київ: Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – С. 217–325.
4. Мельник І. А. Транспозиційна граматики українського дієслова: монографія. – Луцьк: Надтир'я, 2015. – 476 с.
5. Степанова М. Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – Москва: Высш. школа, 1978. – 258 с.
6. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенко. 2-е вид., перероб. і допов. – Київ: Вища школа, 1997. – 493 с.
7. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ. – Київ: Вища школа, 2003. – 430 с.
8. Вовчок Марко. Повісті, оповідання, казки. – Донецьк: БАО, 2008. – 416 с.
9. Гудима А. Вибрані твори: у 2-х т. – Київ: Укр. письменник, 1996. Т. 1: Вірші. Поєми. Романи у віршах. – 1996. – 311 с.
10. Іващенко О. Лірика. <http://www.poetryclub.com.ua>
11. Костенко Л. В. Вибране. – Київ: Дніпро, 1989. – 559 с.
12. Малик В. К. Горить свіча: роман. – Київ: Укр. письменник, 1992. – 431 с.
13. Мушкетик Ю. М. Обвал: повісті та оповідання. – Київ: Рад. письменник, 1985. – 381 с.
14. Самчук У. О. Марія: хроніка одного життя: роман. – Київ: Укр. письменник, 2000. – 184 с.
15. Теліга О. Вибрані твори / упоряд. О. Зінкевич. – Київ: Смолоскип, 2006. – 344 с.

References

1. Vykhoanets, I., Horodenska, K., Rusanivskiy, V. (1983). *Semantiko-syntaksychna struktura rechennia* [Semantic and syntactic structure of the sentence]. Kyiv: Nauk. dumka. (In Ukr.).
2. Vykhoanets, I. (1988). *Chastyny movy v semantiko-hramatychnomu aspekti: Monohrafiia* [Parts of speech in the semantic-grammatical aspect: a monograph]. Kyiv: Nauk. dumka. (In Ukr.).
3. Horodenska, K. (2004). *Dieslovo. Pryslivnyk*. [Verb. Adverb]. In: Vykhoanets, I., Horodenska, K. *Teoretichna morfolohiia ukrainskoi movy: Akad. hramatyka ukr. Movy* (pp. 217-325). Kyiv: Univ. vyd-vo "Pulsary". (In Ukr.).
4. Melnyk, I. (2015). *Transpozyciynna hramatyka ukrainskoho diieslova: monohrafiia* [Transpositional grammar of the Ukrainian verb: monograph]. Lutsk: Nadstytiria (In Ukr.).
5. Stepanova, M., Khelbyh, H. (1978). *Chasti rechi i problema valentnosti v sovremennom nemetskom iazyke* [Parts of speech and the problem of valence in modern German]. Moskva: Vyssh. Shkola. (In Russ.).
6. *Suchasna ukrainska literaturna mova: pidruchnyk* [Modern Ukrainian literary language: textbook] (2nd ed.). (1997). Kyiv: Vyshcha shkola (In Ukr.).
7. *Suchasna ukrainska literaturna mova: pidruchnyk* [Modern Ukrainian literary language: textbook]. (2003). Kyiv: Vyshcha shkola (In Ukr.).
8. Vovchok, Marko (2008). *Povisti, opovidannia, kazky* [Stories, short stories, fairy tales]. Donetsk: BAO (In Ukr.).
9. Hudyma, A. (1996). *Vybrani tvory: u 2-kh t.* [Selected works: in two volumes]. Kyiv: Ukr. pismennyk (In Ukr.).
10. Ivashchenko, O. *Liryka* [Lyrics]. <http://www.poetryclub.com.ua> (In Ukr.).
11. Kostenko, L. (1989). *Vybrane* [Selected]. Kyiv: Dnipro (In Ukr.).
12. Maluk, V. (1992). *Horyt svicha: roman* [Burning candle: a novel]. Kyiv: Ukr. pismennyk (In Ukr.).
13. Mushketyk, Yu. (1958). *Obval: povisti ta opovidannia* [Collapse: stories and short stories]. Kyiv: Rad. Pismennyk (In Ukr.).
14. Samchuk, U. (2000). *Mariia: khronika odnogo zhyttia: roman* [Maria: chronicle of one life: a novel]. Kyiv: Ukr. pismennyk (In Ukr.).
15. Teliga, O. (2006). *Vybrani tvory* [Selected works]. Kyiv: Smoloskyp (In Ukr.).

Natalia Medynska, Doctor of Philology, Associate Professor

ORCID: 0000-0002-1539-081X

email: medynsky.natalia@gmail.com

Acad. S. Demyanchuk International University of Economics and Humanities, Rivne, Ukraine

VALENCE PROPERTIES OF QUALITY PREDICATES AND STATE PREDICATES

An adverb is the most peripheral part-of-speech class of attributive words in terms of its semantic and grammatical characteristics.

The sign of an adverb is a reflection of the syntactic relations of sign words – attributive, circumstantial and others. An adverbial sign appears as a static sign of a predicate or an attribute of an object.

Adverbs that perform the function of an adverbial compound predicate in a two-member sentence and an adverbial compound of a principal part of a one-member sentence are formal-grammatical correlates of state predicates; prominent among them are the predicates of the qualitative-evaluative state and the predicates of the state of the environment, the external state of a certain spatial object, the emotional-mental, physical and physiological state of a being, etc.

Adverbs, like other classes of attributive words, have a category of semantic-syntactic valence, but it has a transpositional character, because they acquire it in connection with the transposition into formal-syntactic positions of the verb – adverbial compound predicate in two-member sentence and an adverbial compound of a principal part in a simple sentence.

The defining feature of the valence of adverbial predicates is smallness, because quality predicates and adverbial predicates of state, which correlate with the adverbial compound predicate of a two-member sentence and an adverbial compound of a principal part in a simple sentence, are monovalent. In addition to obligatory subject valence, some predicates of qualitative and modal semantics may have optional and some even obligatory object valence. Characteristically, subjective valence correlates with a subject, a typically expressed by non-predicate noun with the meaning of an object or a being, or substantivized by demonstrative pronoun adjectives this, that, only in the formal-syntactic structure of an elementary two-member sentence with an adverbial compound predicate. This valence is more often represented by the infinitive form or the predicate noun in a non-elementary two-member sentence.

Keywords: adverb, attributive word, valence, quality predicates, state predicates.